

GELENEKSEL AİLEDEN ÇAĞDAŞ AİLE YAPISINA DOĞRU DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE AİLE YASININ EVRİMİ

Prof.Dr. Barlas TOLAN (*)

GİRİŞ

Yoğun bir toplumsal değişimin yaşandığı Türk toplumunda aile, bu değişimin en çok hissedildiği kurumlardan birisidir. Ancak bu konuya yaklaşırken öznel veya "resmî" dileklerden, ideolojik vaziyet alışlardan, bağnazlaşmış düşünce ve değer yargılarından uzak kalmaya çalışmak, önyargısız, nesnel ve bilimsel bir odağa yerleşmek, büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü içinde yaşıyarak, eylem ve değerlerini paylaşarak günlük ve yoğun bir şekilde katıldığımız, bu nedenle de "toplumsal meşruiyet" inden hiçbir kuşku duymadığımız temel bir kurumu bilimsel inceleme nesnesi haline getirmek, bilimsel yaklaşımı engelleyebilecek veya en azından saptırabilecek rizikoların varlığını da peşinen kabullenmemizi gerektirmektedir. Bu tuzaklara rağmen burada "olan" ı veya olana bağlı ve görelî olarak "olması muhtemel olan" ı vurgulamaya, "olması gereken" i veya "istenen"i ise çözümleme dışında tutmaya çaba göstereceğiz.

Aile kuşkusuz toplumun en küçük, fakat belki de en temel birimidir. Buna rağmen ailenin kesin bir evrensel tanımını yapmak, sosyolojik, coğrafi ve ekonomik gelişmeler ve farklılıklar gözönüne alındığında pek mümkün görünmemektedir. Öncelikle aile topluluğu, yalnızca insana özgü bir toplumsal kurum değildir. Ailenin temelini oluşturan biyolojik ve temel unsurlar, yani cinsel içgüdüler ile üreme ve çocuk yetiştirme işlevleri diğer türlerde de sözkonusudur. Bunun yanı sıra, biyolojik etkilerin benzer olmasına karşılık, aile çeşitleri ve buna bağlı olarak evlenme biçimleri, aile üyelerinin görevleri, akrabalık kuralları, bir kültürden diğerine, hatta aynı toplumun tabakaları arasında farklılık gösterebilmektedir. Her toplum, aile ile ilgili örf ve adetleri kendi kültürel yapısı doğrultusunda normlaştırmış, hatta kurumlaştırmıştır (1).

Çeşitli aile tanımları arasında üzerinde en çok görüşbirliğine varılan "yapısal - fonksiyonel yaklaşım", belirli aile biçimlerinin belirli

(*) Marmara Üniversitesi, IIBF, Fransızca Kamu Yönetimi Bölümünde Öğretim Üyesidir.

görevleri yerine getirdiğini, belirli görevlerin aile içi ilişkileri, rol ve statüleri yaratarak aile yapısını şekillendirdiğini ve bu yapının, içinde yer aldığı daha geniş sisteme (toplum) fonksiyonel olarak bağlı olduğunu göstermeye çalışır. Bu sosyolojik yaklaşım, ailenin hem kendi içindeki ilişkileri ve bundan doğan yapısal farkları, hem de ailenin diğer toplumsal kurum ve alt sistemler ve toplumsal yapı ile ilişkilerini içerdiği için tümcü bir görüştür (2).

Özellikle antropologlar, ilkel toplumlardan günümüze dek gözlenen aile türlerini sınıflandırarak çeşitli tipolojiler önermişlerdir. Doğal olarak bu tipolojiler, belirlenen ölçütün niteliğine göre farklı sonuçlar sergilemektedir. Örneğin bu ölçütlerden bir tanesi, aile içerisindeki yetke ve egemenliğin anada ya da babada olmasını vurgulamaktadır. Buna göre;

- Baba egemenliğine dayalı ataerkil (patriyarkâl)
- Ana egemenliğine dayalı anaerkil (matriyarkâl)
- Ana - babanın eşit egemenliğe dayalı eşitlikçi (egaliter)

aile tipleri ortaya konmuş olmaktadır.

Ayrıca bazı tipolojiler de evlenme biçimlerine göre oluşmaktadır. Burada da farklı ölçütler kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi evlenecek kimselerin sayısı ile ilgili olmakta, tek eşle evlenmenin uygulandığı sistemler monogami, çok eşle evlenmenin uygulandığı sistemler ise poligami olarak adlandırılmaktadır. Kullanılan bir diğer ölçüt akrabalık ilişkilerinde soya verilen önemi ön plâna çıkarmamaktadır. Buna göre babasoyluluğa (patriliner), anasoyluluğa (matriliner) ve hem babasoyluluğa hem de anasoyluluğa (biliner) dayanan üç aile tipi görülebilmektedir. Nihayet evliliğin biçimsel çerçevesini oluşturmada kullanılan bir üçüncü ölçüt de, evli çiftin, ikâmet yerine göre bir farklılaşma getirmektedir. Buna göre evli çift, erkeğin ana - babası ile birlikte oturduğunda patrilokâl, kadının ailesi ile birlikte oturduğunda ise matrilokâl aile tipleri ortaya çıkar.

Daha çok antropolojik (etnolojik) çalışmalarda yararlanılan bu tipolojilerin çağdaş toplumlardaki aile araştırmalarındaki katkısının sınırlı olacağı açıktır. Günümüzde sınıflandırma amacıyla daha çok çekirdek aile- geniş aile ayırımına başvurulmaktadır. Çekirdek aile evli çift ile bunların evlenmemiş çocuklarından oluşan aile türüdür. Geniş aile ise evli çift ile birlikte bir veya birkaç çocuğu ve bunların ailelerini veya akrabalık bağıyla bağlı diğer kişileri barındırmaktadır. Türkiye'de bu aile tipiyle ilintili olarak, daha çok bir "geçim birliği" anlayışıyla sık sık hane kavramına da yer verildiğini görüyoruz. Özellikle gecekondu ailesinde hane içerisinde ailenin diğer bireylerine akrabalık bağıyla bağlı olmayan kişilere, örneğin "hemşehri" lere de rastlanabilmektedir.

L AİLE KURUMUNUN EVRİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

a. Sanayi Devrimi Öncesinde Aile Yapısı

Yapılan araştırmalar, çoğu kez sanılanın aksine, bütün çağdaş toplumlarda en yaygın aile tipi olan çekirdek ailenin, yani ana-baba ve çocuklardan oluşan aile tipinin ekonomik evrimin ve özellikle sanayileşmenin bir sonucu olmadığını göstermiştir. Aile, basitten karmaşığa veya karmaşıktan basite doğru doğrusal bir evrim göstermemiştir. Nitekim, en ilkel toplum türü olan avcı ve toplayıcı toplumlarda da, çekirdek aile tipinin egemen olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Ancak daha sonraki toplum türlerinde, insanların hayvanları evcilleştirerek ve tarımı geliştirerek yerleşik düzene geçmeleri, çok sayıda insanın ortak bir çalışma düzeni içerisinde faaliyet göstermesini gerektirmiş, böylece geniş aile tipi doğmuştur. Sanayi devrimi öncesi Avrupa'sında, geniş ve çekirdek aile tipi eşit ağırlıkta bulunuyordu (3).

b. Sanayi Toplumunda Aile

Bütün çağdaş toplumlarda en yaygın aile tipi olan çekirdek aile, biraz önce de değindiğimiz gibi ekonomik evrimin ve özellikle sanayileşmenin sonucu değildir. Sanayileşmenin ve kentleşmenin işlevi, yalnızca ağırlığı çekirdek aile yönünde belirginleştirmek olmuştur. Başka bir deyişle, çekirdek aile nicelik olarak belli bir artış göstermiştir. Sanayi devrimi ile birlikte üretim işlevini yitiren aile, üyelerine manevi destek sağlama ve geçim çevresinde oluşan dayanışmayı pekiştirme işlevini üstlenmiş, ama artık bir üretim birimi olmaktan çıkmıştır. Ancak ailenin bu özelliğini yitirmesi büyük ölçüde kapitalist ekonominin gelişme düzeyine bağlıdır (4). Ancak şunu da unutmamak gerekir ki aile kurumu, biyolojik ve toplumsal yeniden üretimin temel birimi olma özelliğini koruyagelmıştır.

Sanayi devrimine paralel olarak ortaya çıkan bazı toplumsal gelişmeler ailenin değişme dinamikleri olmuştur.

- Kentlerde odaklaşan sanayiinin kırdan kente göçü doğurması,
- Emegün ücretli hale gelmesi,
- Çalışan kadın sayısının artışı,
- Kadın haklarında kaydedilen gelişmeler,
- Bireyci çözüm ve eğilimlerin güçlenmesi,

bu gelişmeler arasında başlıcaları olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu olgular 20 inci yüzyıl boyunca aile yaşamını etkileyen çeşitli biçimlerde değişmelere yol açmıştır. Örneğin, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında, erkeklerden boşalan işyerlerini kadınların doldurulmasıyla, çalışan kadın sayısında büyük bir artış olmuştur. Bu arada çocuk ve yaşlıların bakımını üstlenen kurumlar ortaya çıkmış, doğurganlık oranında ise bir azalma görülmüştür. Ayrıca II. Dünya savaşından sonra büyük kayıplar veren devletler, nüfusu arttırmak amacıyla aileyi özendirici ekonomik, sosyal ve hukuksal önlemler almışlardır. Buna karşılık, aile kurumu, özellikle 1960'lı yıllardan başlayarak gelişen cinsel özgürlük taleplerine ve feminist hareketlere paralel olarak, önemli bir sarsıntıya uğramıştır.

c. Sanayi Ötesi Toplumlarda Yeni Aile Biçimlerine Yöneliş

Sanayi ötesi toplumlarda 70'li yılların başından itibaren yasal evlenme sayılarında bir düşüş olmuş (Fransa'da 1972 de 416.000, 1983'de 300.000; 1987'de 266.000 evlilik) (5), "birlikte yaşama" giderek evliliğin yerini almıştır. 1982 yılı verilerine göre Paris'te 809.000 çiftin "birlikte yaşadığı" saptamıştır (6). Bu, her üç çiftten birinin evli olmadığı anlamına gelmektedir. Buna karşılık, 1960 sonlarından beri süregelen "avant-garde" davranış biçiminden bıkmış olan gençler, AIDS gibi, şimdilik yegâne korunma yolu tek eşlilik olan hastalıkların getirdiği ürkütüden de etkilenerek, özellikle 80'li yılların sonlarına doğru serbest cinsel yaşamdan uzaklaşmaya başlamış görünmektedirler. Ancak bu eğilim, yukarıdaki sayısal verilerin de gösterdiği üzere, yasal evlilik yoluyla bir aile kurmaya dönüşmeyerek çeşitli birlikteliklerin doğmasını getirmektedir. Bu yeni tip aileden beklenen, "günlük yaşamı paylaşan, olabildiğince uzun sürmesi istenen, çifti oluşturan kişilerin bireysel refahlarını geliştirmek, başkaları ile iyi ilişkiler kurmayı öğrenmek ve dinamik olarak topluma katılmak amacıyla olduğu, çocukların sorumluluğunu üstlenen bir veya birkaç erişkini bir araya getiren özel ve mahrem, ama ortak çevreye de açık yaşam birliği" (7) olmasıdır.

Geleneksel aile yapısına alternatif arayışları bununla da sınırlı kalmamaktadır. Evlenmeden birarada yaşayan farklı cinsiyetten veya eşcinsel çiftlerin yanı sıra, ayrı yaşayarak sürdürülen orta ve uzun vadeli ilişkiler, tek ebeveynli aileler, işlerinden ötürü ayrı oturan evliler ve "gönüllü bekârlık" eğilimleri de bu yönelimler arasında yer almaktadır.

II. TÜRK TOPLUMUNDA AİLE KURUMUNUN EVRİMİ

a. Osmanlı Toplumunun Son Dönemlerinde Türk Ailesinin Özellikleri

Ailenin temel üretim birimi olduğu tüm geleneksel toplumlardaki gibi Osmanlı toplumunda da geniş aile tipi yaygındır. Bu geniş aile, üç kuşağın birarada yaşadığı, ama yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de içeren daha geniş bir topluluğun üyesidir. Ancak çoğu kimsenin Osmanlı dönemi yaşama biçiminin bir parçası olarak düşündüğü geniş ve yaygın hane, çoğunlukla seçkinler için geçerlidir ve en büyüklerine de büyük kentlerde rastlanmaktadır. Çeşitli yazılardaki ve 1885 ve 1906 nüfus kayıtlarındaki bilgiler, bu tür hanelerde akrabaların yanısıra hizmetkârların da yaşadığını ve çoğu kez uzun sürelerle kalan akrabaların sürekli gelip gittiklerini göstermektedir (8).

Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlara göre hane denen birimi meydana getiren nüfus 5 kişi civarındadır. Ancak hanenin bağımsız bir aile olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır; zira aynı ailenin üç kuşağına mensup haneler ekonomik ve toplumsal bir birim halinde ve mekânsal yakınlık içerisinde yaşarlar. Bu geniş ailelerin bireyleri bir üretim birimi meydana getirirler.

19 uncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda tarımda, eğitimde görülen bazı yapısal değişimler ve bütün dünyanın yaşadığı ileşitimi ve teknolojiye gelişimin Osmanlı topraklarına da yansımaları, klâsik aile yapısını büyük kentlerde olduğu kadar kırsal alanda da yavaş yavaş değişim geçirmeye zorlamıştır (9). 19 uncu yüzyılda toplumsal önemi büyük bir hukuksal bütün oluşturan mecelle, aile hukukuna dair hükümler içermemektedir. Ancak yine bu dönemde aile ve evlilik kurumuna çağdaş düzenlemeler getirmeye çalışan ferman ve tenbihlerin çıkarıldığını gözlemlemekteyiz. Bunun yanısıra kentsel alanlardaki ekonomik ve toplumsal zorunluluklara bağlı olarak, eski geleneklerin ve çok karılı evliliğin kayda değer bir azalma gösterdiği ve giderek toplum genelinde onaylanıp benimsenen bir davranış olmaktan çıktığı görülmektedir.

Aile hukukundaki düzenlemeler, 19 uncu yüzyıl boyunca ferman ve tenbihlerdeki ayrıntı hükümlerde yer almış, genel uygulamayı sağlayacak geniş çaplı bir temel hukuksal metne konu olmadan sürdürülmüştür. 1917 yılında, bir kanun hükmünde kararname olan Hukuk ve Aile Kararnamesi yayınlanarak, bu alandaki eksikliğin giderilmesi yolundaki ilk olumlu adım atılmıştır. Kararnamenin en önemli yönü kadınlara boşanma ve poligamiye karşı bazı haklar tanınması ve evlenmelerde her dinden teba için devletin denetimini şart koşmasıdır. Bu döneme kadar geleneksel aile yapısı içinde de kadının yeri önemlidir. Bu da, kadının aile ve toplum içindeki statüsünü,

çocukların sayısı ile doğru orantılı olarak arttırmıştır. Ancak kadının ailenin erkeklerine bağımlılığı, evlilikten sonra da devam etmiş ve kadın, bir aileden diğerine transfer edilen bir üretim unsuru konumunda kalmıştır (10).

Cumhuriyetin ilânı ile birlikte uygulamaya koyulan bir dizi toplumsal reform içerisinde aileyi etkileyen en önemli gelişme, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunudur. Bu kanuna göre çok karılı evlilikler yasadışı ilan edilmiş, taraflara eşit boşanma hakkı tanınmış, çocukların gözetimi anababanın her ikisine birden verilmiştir. Ama yine aynı yasa, kocanın ailenin reisi olduğunu ve ikametgâhın koca tarafından seçilmesini de hükme bağlar. Türk ailesinin Cumhuriyet'le birlikte kazandığı geri döndürülmeyecek kadar köklü ve yaygın olan değişmelerde, Mustafa Kemal Atatürk'ün lâik ve demokratik dünya görüşünün katkısını gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Bununla birlikte, ekonomik sistemdeki ve toplumsal yapıdaki yeni köklü değişmelerin aile kurumunu da etkileyerek peşinden sürüklediğini ve çok daha farklı bir yapıya doğru yönelttiğini izlemekteyiz.

b. "Hane"den "çekirdek aile"ye: Kırdan kopuş, sanayileşme ve kentleşmenin aile yapısı üzerindeki etkileri

1. Sosyo - ekonomik dönüşümün genel çizgileri

1945-50 yılları Türkiye'nin toplumsal yapısındaki köklü dönüşümün başladığı bir dönemdir. Türkiye o yıllarda Avrupa'nın noktalamakta olduğu yüzelli yıllık bir toplumsal dönüşüm sürecine henüz yeni girmektedir. Söz konusu yıllarda tarımda makinalaşma doğrultusunda nicel ve nitel büyük bir sıçrama gerçekleştirilmiş, özellikle emek fazlasını kısa vadede üretim dışı bırakan traktörün yoğun olarak kullanılması, toplumsal alandaki dönüşüm mekanizmalarını harekete geçirmiştir. Oldukça kısa sayılabilecek böyle bir geçiş döneminde geleneksel tarımsal üretim kurumlarının hızla çözülmeye, aile (hane) temeli üzerine kurulu küçük işletme, yarıcılık, ortakçılık gibi toprağa tasarruf biçimlerinin tasfiye edilmeye başladığı görülmektedir. Sonuçta makina ile ikame edilen işgücüne kentlere göçmekten başka bir seçenek kalmamıştır. Dolayısıyla göç, kentin ve sanayiin çekişinden çok, tarımsal yapının itişinden kaynaklanmıştır.

Bu dönemde başlayıp günümüzde de varlığını sürdüren bu göç, kentin ekonomik ve altyapı olanaklarının bu akını karşılamaya yeterli olmaması nedeniyle, gecekondu olgusunu yaratmıştır. Böylece kırsal ve geleneksel kentsel yapıların dışında geçiş dönemine özgü "tampon kurum"ların oluştuğu görülmüştür.

2. Aile yapısını dönüşüme zorlayan etkenler 1945 - 50 lere kadar oldukça durağan bir nitelik taşıyan aile yapısı, bu yıllardan başlayarak, yukarıda anahatlarıyla şeması verilen öğelerin etkisi altında hızla değişmeye başlamıştır. Sözkonusu öğeleri aşağıdaki gibi sıralamamız mümkündür: (11)

- Tarımda makinalaşmanın yaygınlaşması sonucu geniş aile tipinden çekirdek aile tipine hızlı dönüşüm,

- Kente akının yoğunlaşması ve kentsel yaşamın getirdiği pazar ekonomisine özgü zorluklar,

- Ekonomik ve toplumsal koşulların bir kesim için görece, diğer bir kesim için de mutlak olarak iyileşmesi,

- Sosyal güvenlik olanaklarının giderek toplumun çeşitli kesimlerine yaygınlaştırılması,

- Kitle iletişim araçlarının etki alanının toplumsal ve bireysel yaşamın derinliklerine doğru genişlemesi, farklı kültür yapılarına özgü ailesel örüntü ve ilişkilerin algılanması,

- Tüm eğitim aşamalarında kız çocukların daha yoğun olarak yararlandırılmaları,

- Kadınların her yıl artan oranlarda çalışma hayatına girmeleri ve kişiliklerini geliştirmeleri,

- Çeşitli nedenlerden ötürü ortalama evlenme yaşının yükselmesi,

- Aile plânlaması yöntemlerinin daha yoğun olarak kullanılması,

- Ekonomik bağımsızlık anlayışının gelişmesi sonucu aile içerisinde bireyci davranışların hissedilir ölçüde artması,

- Geleneksel toplumda yaşlının sahibolduğu saygınlık ve statünün eski önemini yitimesi; ailenin değişmesi doğrultusunda etki yapan öğelerden en önemlileri olarak gösterilebilir.

Söz konusu değişimin sonuçlarını istatistiksel düzeyde görmemiz mümkündür. Nitekim hanehalkı büyüklüğü 1960 yılında 5.7 den 1980 de 5.2'ye düşmüş bulunmaktadır. Ayrıca hanehalkı toplam sayısının artış hızı özellikle son dönemlerde toplam nüfusun artış hızının üzerinde seyretmektedir. Yine aynı dönemin tümü dikkate alındığında (dönemin ikinci yarısında daha da belirgin olarak) bir kişilik hanelerin toplam içindeki oranı % 3.2 den 6.5'e, iki kişiliklerin % 8.8'den 11.3'e, üç kişiliklerin % 11.4'ten 12.8'e, dört kişiliklerin ise % 15.0'ten 16.2'ye yükseldiği görülmektedir. Buna karşılık daha kalabalık hanelerde oranın düştüğü saptanmıştır (12)

3. Kırsal aile yapısındaki değişme

Genel olarak ailenin toplumdaki rolünün sarsılmasında etkili en önemli olgulardan biri, hiç kuşkusuz üretimin aile tekeline çıkararak daha büyük bir kâr amaçlı işletme birimlerine yapılmaya başlamasıdır (13). Ancak Türkiye'de tarımsal yapının kapitalizmle bütünleşme sürecinde gözlenen özellik, Batı'dakinden farklı olarak, küçük aile işletmelerinin ağırlığını sürdürmeye devam etmesidir. Başka bir anlatımla kırsal ailenin "üretim birimi" olmaktan çıkıp "geçim birimi" haline dönüşmesi henüz tam olarak gerçekleşmemiştir. Türk köyünün önemli bir bölümünde ailenin üretim işlevinin önemini korumasının yanısıra, üreme işlevi de eski hızıyla devam etmektedir. Evlenme ve neslin yeniden üretimi doğrultusundaki toplumsal baskılar nedeniyle hiç evlenmemiş kişilere rastlamak zordur. Ayrıca doğum yapabilecek yaşta evli kadın başına doğum sayısının 1945'te 9.14'ten 1978'de 6.27'ye düşmüş olmasına rağmen, bu sayı bile oldukça yüksek bir doğurganlık düzeyini göstermektedir (14). Ancak bütün bu verilere rağmen eski geleneksel köy ailesinden söz etmek artık pek mümkün görünmemektedir.

Öncelikle, kapitalizmin egemen üretim biçimi olmak doğrultusunda yaygınlaşmasına koşut olarak "emeğin aileden özgürleşmesi" geleneksel aile yapısını etkilemektedir. Bu oluşum şimdilik daha ağırlıklı olarak ailenin erkek üyelerini kapsamaktadır. Kırsal kesimde tarımsal veya tarım - dışı ücretli işçiliğe kayan, aşamalı göçün ilk dönemlerinde mevsimlik ya da sürekli olan kentsel çalışma yaşamına katılan çoğunlukla erkekler olmaktadır. Kadınlar ise böyle bir geçiş döneminde ücretsiz aile işçisi olarak üretime katılmaya devam etmektedirler (15).

Değişimin daha belirgin olduğu alanlar da bulunmaktadır. Küçük aile işletmesinin ağırlığının görece azalması, tarımsal makinalaşma ve eğitim olanaklarının yaygınlaşması ile çocuk emeğine daha az başvurulmaktadır. Yaşlı nüfusun da giderek işgücünden çekilmekte olduğu anlaşılmaktadır (16). Bir üretim ve geçim birliği olduğu kadar bir yaşam biçimi olarak da değerlendirilebilecek geleneksel ataerkil geniş aileye, artık yalnızca en yaşlı kuşağın görece maddi güç ve olanaklarının bulunduğu tabakalarda rastlanabilmektedir. 1968 yılı verilerine göre çekirdek aile oranının metropoliten alanda % 68 iken bu oranın diğer kent ve kasabalarda azaldığını ve köyde % 55'e düştüğünü görüyoruz. Buna karşılık ataerkil aile oranının metropoliten alanda % 5'ten diğer kentlerde % 10'a, kasabalarda %20'ye ve köyde % 25'e yükseldiği anlaşılmaktadır (17).

İlgili uzmanlar ve bu eğilimin, ekonomik konjoktürün zorlamaları ile son yıllarda daha da belirginleştiğini ifade etmektedirler.

Kırsal ailenin emek fazlasını göç yoluyla kente ve tarım - dışı alanlara yönlendirmesi, kentle kurulan ilişkinin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Ailenin kente yerleşen üyeleri, büyük ailenin köyde kalan bölümü için bir güvence oluştururken, onların varlığı da, kentde genel bir belirsizlik ve kaygı ortamında ilk yıllarını geçirmeye çalışanlar için bir güven duygusu vermektedir. Böyle bir çerçeve içerisinde mekansal uzaklık bir yandan ataerkil geniş aile ilişkilerinde bir zayıflamaya yol açmaktaysa da, diğer yanda karşılıklı yardımlaşma zorunluluğu ataerkil ilişkilerin biçim değiştirerek farklı bir rol örüntüsü içerisinde sürmesi sonucunu doğurmaktadır (18)

4. Bir geçiş dönemi ailesi olarak gecekondula ailesi

Gerek gecekonduda, gerekse kentin diğer kesimlerinde çekirdek aile yapısı egemen olsa da, bazen yaşlı anne ya da baba, hatta hemşehriden oluşan geçici ara yapılara rastlanabilmektedir. Göçün niteliğinden ve kentin bu alanlardaki toplumsal hizmetlerinin yetersizliğinden kaynaklanan bu "tampon" yapıların, daha çok gecekondula ailesi ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Gecekondula ailesinin temel sorunu, çetin bir yaşam savaşımı içerisinde toplumsal güvenlik gereksinmesini karşılayabilmektir (19). Bu gereksinme ailenin bireylerine öylesine güçlü bir biçimde algılanmaktadır ki, ailenin birlik ve bütünlüğünü oluşturan dinamizmin mayası olarak değerlendirilebilir.

Gecekonduda aile başına sayısı (3-4 dolaylarında) daha ilk kuşakta köye görel olarak düşmekte, ailede rol yapısı farklılaşmakta, geçim birimi hızla tüketim birimine dönüşmektedir. Göç öncesi kır yaşantısıyla karşılaştırıldığında, gecekondudaki yaşantı kuşkusuz daha üstündür. Erkekler daha az çalışmakta, kadınlar ücretli olarak çalışmamakta, çocuklar sınırlı da olsa kentsel hizmetlerden yararlanmaktadırlar. Erkekler bu karşılaştırmayı daha yalın bir çerçeve içinde gerçekleştirirler; kadınlar ise bir yandan yaşantılarının kira oranla daha üstünleştğini izlerken, orta sınıf yaşantısından da bilincindedirler. Bu nedenle, gecekondula kadını yalnızca kentte kökleşmek değil, yaşantı standartlarını orta sınıf düzeyine getirmek istemektedir. Bu açıdan kentsel yaşantıyla bütünleşme konusunda kocasından daha duyarlıdır; sistemin bu konuda açtığı tek kanal olan tüketim özendiricilerine ve normların etkisine açıktır (20). Bunun yanı sıra uzmanlaşmış kurumların ailenin işlevlerinden birçoğunu yüklenmesi ile, akrabalarla olan ilişkiler yalnızca maddi konulara indirgenmiş, evli çiftler, yakınları ile birarada oturmaktan ve onlarla sıkı ilişkiler kurmaktan kaçınmaya başlamışlardır (21).

Bütün bunlara rağmen gecekondula ailesi, bir yandan güvenlik gereksinmesini sağlamaya çalışır, diğer yandan da bir tür tasarruf

olarak algıladığı dayanaklı tüketim malları yoluyla tüketim dünyasına açılırken, hâlâ kırdan kopmamıştır. Özbay'a göre "göç edenler, hem kentte kurdukları çekirdek ailenin, hem de köyde bıraktıkları geniş ailenin yardım ve desteği ile ayakta durabilmektedirler. 1973 Hacettepe Araştırması bulgularına göre köydeki aile, göç edenlere belirli besin maddelerini göndererek maddi destek olmaya devam etmektedir. Örneğin kentte yerleşen ailelerin % 60'ı salçalarının, % 9'u ise sebze ve meyvelerinin memleketten geldiğini belirtmişlerdir. Ayrıca göç eden bu ailelerde kadınların bir bölümü köydeki beceri ve alışkanlıklarını sürdürerek, salça, ekmek, tarhana gibi maddeleri kendilerinin yaptığını söylemişlerdir. Bu durumda Türkiye'de "emeğin özgürleşmesinin" bir ölçüde gerçekleşebildiği, buna karşın kentlerde bile "bireyin aileden özgürleşmediği" ileri sürülebilir" (22)

5. Kentsel aile

Geleneksel toplumda hemen hiç farklılaşmamış biçimde birçok işlevi bünyesinde toplayan kentsel aileyi günümüz koşullarında tek tipe indirgememiz mümkün görülmemektedir. Her tür aile, büyük kentin niteliğini belirleyen farklılaşmış, uzmanlaşmış ve örgütlenmiş bir çevrede, çok daha etkin bir teknolojinin oluşturduğu kurumlarla etraflı çevrili olarak yaşamakta ve hepsi de, bu koşulların etkisi ile değişmektedir. Son iki kuşaklık büyük kent yaşamı, henüz ailenin iç dinamiklerini oluşturan kadın, erkek, çocuk ve diğer üyeler arasındaki ilişkileri çok farklı bir düzeye getiremediyse de, bu ilişki örüntüsünün artık eskisinden çok farklı olduğunu ifade etmeliyiz (23)

Nitekim kadının daha büyük bir oranda ekonomik yaşama katıldığı toplumsal çevre bu çevredir. Kadının statüsünün görece yükselmesi, evcil rollerin dışına çıkarak farklı işlevler yüklenmesi yine bu çevrede oluşmaktadır. Bütün bunlara rağmen rol dağılımının temel ilkelerinde büyük değişiklikler görülmemektedir. Erkeğin rolü evin geçimini sağlamak üzere çalışmak ve evin dışına taşan ilişkileri yönetmektir. Kadının rolü ise hâlâ ağırlıkla evde herkes için çevreyi yeniden üretmek, evin içinde tüketimin örgütlenmesinden üyeler arasındaki ilişkilerin ahenkli olmasına kadar herşeyi düzenlemekten ibaret kalmaktadır. Kuşkusuz aile küçüldüğü oranda eşlerin veya erkek çocukların da kadının geleneksel rollerinde katıldığı görülebilmektedir; ancak bunlar henüz marjinal örneklerdir (24). Yakınlarda bir televizyon reklâmında görüldüğü gibi pantolonunu ütüleme görevini kendisine yükleyen erkek sayısı herhalde pek kabarık olmasa gerekir!

Çocuğun aile içi rol ve konumunda da temel bir değişikliğin henüz gerçekleşmediğini söyleyebiliriz. Çağdaş toplumlarda aile kendisini, çocuğuna evrensel değerleri aktararak iyi bir insan yetiştirmekle

yükümlü görmektedir. Oysa geleceğe yönelik toplumsal güvenlik gereksinmesinin önemini korumaya devam etmesi nedeniyle, Türk ailesinde çocuktan beklenti geleneği süregelmektedir. Bir çocuk isteme nedenini "yaşlılıkta güvenilecek birinin varlığı" olarak ifade edenlerin oranı ABD ve Federal Almanya'da % 7.8 dolaylarında iken bu oran Türkiye'de hem kadınlar hem de erkekler arasında % 77'ye yükselmektedir (25). Türkiye'de çocuklarına sınıf atlatma mücadelesi içinde olan kentsoylu orta sınıf ailesi, gerçekte bu yolla bir yandan ailenin idamesi ve pekiştirilmesi için yeni bir meşruiyet kaynağı yaratırken, diğer yandan da kendi imgesel veya gerçek sınıfsal yükselişinin beklentisi içinde görülmektedir. Yabancı dille eğitim yayan orta öğretim kurumlarının sınavlarına hazırlanma sürecinin ailelere getirdiği manevi yük ve baskı, yeni bir kanıtı gerek bırakmayacak ölçüde çarpıcı ve açıktır. Ancak çocuk - aile ilişkisinin bu niteliğini yalnızca kentsel aile ile sınırlandırmamak gerektiğini, benzer bir durumun kırsal aile ve geçeköndü ailesi için de geçerli olduğunu anımsatmakta yarar görüyoruz.

c. Türk Ailesinin Evriminde Yeni Yönelimler

Yukarıda kısaca belirtmeye çalıştığımız değişmeyi zorlayan etkenler, doğal olarak, değerler sistemi ile koruma altına alınmış mevcut yapının direnci ile karşılaşmaktadır. Türk toplumunda aile kurumunun temel işlevlerinden birisinin de, üyelerine toplum içerisinde belirli bir statü kazandırması olduğu unutulmamalıdır. Nitekim hem kadın hem de erkek için kendini gerçekleştirmenin en saygın biçimlerinden biri, güvenlik gereksinmesinin de zorlamasıyla çocuk sahibi olmak şeklinde algılanmakta, bunu gerçekleştirme yolunun yalnızca evlilik ve aile kurumuna dayandığı düşünülmekte ve bu da sosyalleşme süreci ile benimsetilmektedir. Başka bir anlatımla Türk toplumu, aile kurumunun yeniden üretimi doğrultusunda baskı yapmaya devam etmekte ve çeşitli toplumsal ödüllerle bunu özendirilmektedir. Kadın ve erkek arasındaki rol dağılımında, meslek ve gelir hâlâ erkeğin, tüketim ve evin sorumluluğu ise kadının işlevleri olarak algılanmaya devam etmektedir.

Ancak değişmeye karşı oluşan doğal toplumsal direncin farklı mekanizmalarla yeniden zorlandığını görmezden gelemeyiz. Özellikle başta televizyon olmak üzere kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve eğitim olanaklarının yardımıyla direnç üzerine toplu saldırısı yoluyla insanımız farklı kültürlere açılmakta, bazen en "uygunsuz" bir TV dizisi değişme doğrultusunda en "olumlu" toplumsal sonucu yaratabilmektedir. Yeni teknolojinin getirdiği bu "evrenselleşme süreci"nin de katkısıyla aile içi ilişkilerin daha yumuşak, hoşgörülü ve

Uşa demokratik bir nitelik kazanmaya başladığı yadsınamaz. Bu bağlamda, çeşitli toplumsal tabakalarda farklı düzeylerde de olsa, rol dağılımının yeniden tanımlandığını, egemenliğin ana ve baba arasında eşitçe paylaşıldığı egaliter otorite yapısının hızla geliştiğini görmekteyiz. Bu etkenlere ek olarak, kadının çalışma yaşamındaki yerinin nicel ve nitel olarak önem kazanması, hatta artık "iş kadın" larından sıkça söz edilmeye başlanması, ekonomik özgürlüğün daha geniş bir kitleyi kapsamaması ve ekonomik ögenin vurgulandığı bir çağın getirdiği bireyci tutumlar, büyük kentlerde kendi iradesiyle yalnız yaşayan kadın sayısını arttırmaktadır (26). Ayrıca geleneksel aile yapılarına bir tepki olarak, Batı ülkelerindeki benzer alternatif arayışlarına da rastlanabilmektedir. Ancak birlikte yaşamayı denemek türünden arayışlar, en azından çevre baskısı ve altyapı noksanlığı (evli olmayana ev kiralanmaması gibi) nedeniyle oldukça marjinal bir özellik göstermektedir. Bu yeni yönelimlere rağmen, büyük kentlerde bile, kişiler için temel ekonomik, toplumsal ve ruhsal sığınak işlevini gören, toplumsal değişme eğilimlerine uyum göstererek evrimleşen, en çok ve en yoğun ilişkilerin sürdürüldüğü toplumsal kurum aile olmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Teknolojik ve ekonomik kökenli başdöndürücü bir değişimin egemen olduğu bir ortamda, herhangi bir toplumsal kurumun bu değişmeden etkilenmemesi düşünülemez. Örneğin aile, özellikle sanayi devriminden sonra en temel işlevi olan toplumsal yeniden üretimi, yani sosyalleştirme ve eğitim işlevini giderek okula terketmişti. Şimdilerde yeni iletişim biçimleri olan televizyon ve bilgisayarlı iletişim, insanlık müzesine konulacak bir toplumsal kurum gibi, okulu da geride bırakıyor; daha henüz tanımını yapamadığımız, adını bilemediğimiz yeni sistem ve gereçler teknolojik ufukta görüntüden somuta dönüşüyor. Televizyon, bilgisayar gibi modern teknolojinin araç ve gereçleri günlük yaşamımıza, hattâ mahremiyetimize kadar girmişken, sanayi ötesi toplumun mekân ve zaman kavramları yeni anlam ve boyutlar alırken, çelişen öğelerle örülmüş değerler sistemi kuşaklar arasındaki iletişimi neredeyse olanaksız kılarken, aile yapısının durağan kalması beklenemez. Ailenin türü ve nitelikleri, ailede otorite yapısı ve karar mekanizmaları, eşlerin rolleri, çocuk - ebeveyn ilişkileri, evli kadının ekonomik ve toplumsal işlevleri de "eşyanın doğasına" uygun olarak geleneksel toplumdakinden farklılaşacaktır.

Nitekim çağdaş gelişmelerin doğrultusunda aşağı yukarı tüm toplumlarda ailenin üretim birimi olmaktan çıkıp tüketim ve geçim birimi olmaya yöneldiği görülmektedir. Her ne kadar örnekleri Türkiye'de sınırlı olsa da, evlilik kurumunun geleneksel temellerinin sarsılmakta

oldrini yeni tip birlikteliklere bıraktığı gözlenmektedir. Tüm insanlık üzerinde hızla egemenlik kuran iletişim çağı, ailenin çocuğun sosyalleşmesindeki etkisini azaltmakta, bu işlevi artık uzman eğitim kurumları, kitle iletişim araçları, giderek bilgisayarlar üstlenmeye başlamaktadır. Bunlara bağlı olarak, ailedeki roller ve otorite yapısı değişmekte, geleneksel baba otoritesinin yerini, görelî olarak eşitlikçi, hattâ aşırı uçlarda çocuk - egemen aile tipleri almaktadır.

Temel bir toplumsal kurum olarak aile kurumu ilkel toplumda da vardı; hattâ papaz ya da imamın, ya da evlendirme memurunun bulunmadığı toplumlarda da vardı. Büyük bir olasılıkla gelecek toplumlarda da var olacak; ama türü, niteliği, işlev ve özellikleri farklılaşarak değişmiş olarak... Toplumbilimcinin bu alandaki görevi, sözkonusu değişimin uyumlu ve tutarlı bir evrim şeması çerçevesinde oluşmasını sağlayacak yol ve yöntemleri saptayarak yönetime yol göstermektir. Bu saptamanın yerinde, doğru ve toplumsal açıdan meşru olması ise, doğal olarak bilimsel araştırma ve gözlemlerimizin niceliğini arttırmakla ve niteliğini yükseltmekle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- 1) ABADAN - UNAT, Nermin; *Türk Toplumunda Kadın, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1982.*
- 2) ALKAN, Türker; *Kadın - Erkek Eşitsizliği Sorunu, A.U. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1981.*
- 3) COOPER, David; *Mort de la Famille, Sevil, Paris, 1972.*
- 4) DUBEN, Alan; "19 uncu ve 20 inci Yüzyıl Osmanlı - Türk Aile ve Hane Yapıları", *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1984, ss. 91-111.*
- 5) ENGELS, Friedrich; *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Sol Yayınları, Ankara, 1976.*
- 6) ERDER, Türköz; *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1984.*
- 7) GILBERT - CHAMPAGNE, Maurice; *La Famille Enfin, Denoël, Paris, 1984*
- 8) a. KIRAY, Mübeccel; "Geçeköndü : Azgelimiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşeme", *Toplumbilim Yazıları, Gazi Ü. İİBF Yayını, Ankara, 1982, ss. 339-352*
b. KIRAY, Mübeccel, "Büyük Kent ve Değişen Aile", *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Türk Sosyal Bil. Der. Yay. Ankara, 1984, ss. 69-78.*
- 9) KONGAR, Emre; *İzmir'de Kentsel Aile, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1982.*
- 10) LASH, Christopher; *Haven in a Heartless World, Basic Books, N.Y., 1979.*
- 11) MICHEL, Andrée; *Sociologie de la Famille et du Mariage, PUF, 1972.*
- 12) ORTAYLI, İlber; "Osmanlı Toplumunda Aile", *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1984, ss. 79-89.*
- 13) ÖZBAY, Ferhunde; "Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişimleri", *Türkiye'de Aile'nin Değişimi, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1984, ss. 35-68.*
- 14) POSTER, Mark; *Eleştirel Aile Kuramı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989.*
- 15) RAZON, Norma; *Çalışan Anne ve Çocuk, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul, 1983.*

- 16) SAUZEY, Martine; "Trois Ages du Mariage en Un Siècle", Vingtième Siècle, Revue d'Histoire, Nisan Haziran, 1989, ss. 63-66.
- 17) STOETZEL, Jean; Les Valeurs du Temps Présent: Une Enquête Européenne, PUF, Paris, 1983.
- 18) TIMUR, Serim; Türkiye'de Aile Yapısı, Hacettepe Ün. Yayınları, Ankara, 1972.
- 19) TOLAN, Barlas; Toplum Bilimlerine Giriş: Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji, Gazi Ün. Yayını, Ankara, 1985.
- 20) TOPÇUOĞLU, Hamide; Kadınların Çalışma Saikleri ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Rolü, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, Ankara, 1957.

DİPNOTLAR

- (1) TOLAN, Barlas - Toplum Bilimlerine Giriş: Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara, 1985, s. 226
- (2) TIMUR, Serim - Türkiye'de Aile Yapısı, Hacettepe Ün. Yayını, Ankara, 1972, s. 5.
- (3) TOLAN, Barlas - a.g.e., s. 227-228
- (4) ÖZBAY, Ferhunde - "Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmeleri", Türkiye'de Ailenin Değişimi, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1984, s. 39.
- (5) SAUZEY, Martine. "Trois Ages du Mariage en Un Siècle", Vingtième Siècle, Revue d'Histoire, Nisan - Haziran 1989, s. 63-66.
- (6) SAUZEY, Martine - a.g.e., s. 63-64,
- (7) CHAMPAGNE - GILBERT, Maurice - La Famille Enfin, Dönoel, Paris, 1984, s. 18.
- (8) DUBEN, Alan - "19 uncu ve 20 inci Yüzyıl Osmanlı - Türk Aile ve Hane Yapıları". Türkiye'de Ailenin Değişimi, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay., Ankara, 1984, s. 106.
- (9) ORTAYLI, İlber - "Osmanlı Toplumunda Aile", Türkiye'de Ailenin Değişimi, a.g.e., s. 85.
- (10) ORTAYLI, İlber - a.g.e., s.80-81.
- (11) Sosyal Yapı II: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri Araştırması, DPT yayın no. 2134 SPB no. 414, Ankara, Nisan 1988, s. 66.
- (12) Sosyal Yapı II - a.g.e., s. 68 ve 72 (Tablo 43)
- (13) ÖZBAY, Ferhunde - a.g.e., s. 36.
- (14) ÖZBAY, Ferhunde - a.g.e., s. 58, Çizelge 6.
- (15) ÖZBAY, Ferhunde - a.g.e., s. 45.
- (16) ÖZBAY, Ferhunde, a.g.e., s. 47
- (17) TIMUR, Serim - Türkiye'de Aile Yapısı, a.g.e., s. 31, Çizelge 3.
- (18) ÖZBAY, Ferhunde - a.g.e., s. 52
- (19) KIRAY, Mübeccel- "Gecekondu: Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe", Toplumbilim Yazıları, Gazi Üniversitesi IIBF yayını, Ankara 1982, s. 347 - 348.
- (20) ŞENYAPILI, Tansu - "Metropol Bölgelerin Yeni Bir Ögesi Gecekondu Kadını", Türk Toplumunda Kadın, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1979, s. 281.
- (21) KONGAR, Emre - İzmir'de Kentsel Aile, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1982, s. 124 ve 126.
- (22) ÖZBAY, Ferhunde - a.g.e., s. 52
- (23) KIRAY, Mübeccel - "Büyük Kent ve Değişen Aile", Türkiye'de Ailenin Değişimi, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara 1984, s. 69.
- (24) KIRAY, Mübeccel - Büyük Kent ve Değişen Aile, a.g.e, s. 72
- (25) KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem - "Old - age security Value of Children,3, Journal of Cross - Cultural Psychology, 1982, 13, 1, s. 29-42.
- (26) KIRAY, Mübeccel - "Büyük Kent ve Değişen Aile", a.g.e., s. 71.